УДК 343.1

Г. П. Власова,
кандидат юридичних наук,
Національна академія
прокуратури України

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СПРОЩЕНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті розглянуто процес спрощеного кримінального провадження в європейських країнах, а саме проаналізовано його особливості та підстави його проведення. Визначено перспективи впровадження такого досвіду в законодавство України.

В статье рассмотрен процесс упрощенного уголовного производства в европейских странах, а именно проанализированы его особенности и основания его проведения. Определены перспективы внедрения такого опыта в законодательство Украины.

In article the process of the simplified criminal proceeding in the European countries is considered, namely its features and the bases of its carrying out are analysed. The prospects of introduction of such experience in the legislation of Ukraine are defined.

Ключові слова: *скорочене провадження, прискорене провадження, спрощене провадження, кримінально-процесуальні угоди про визнання вини.*

Кримінально-процесуальні інститути кожної окремої країни мають свої особливості, однак вони мають й окремі характерні риси, зумовлені історичним розвитком країни у межах певної правової системи. У сучасній теорії права вирізняють такі типи правових систем або правові сім'ї: романо-германський або континентальний, до якого належать країни континентальної Європи; англо-американський або англосаксонський (Англія, Північна Ірландія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, деякі держави-члени Британської Співдружності); змішаний (скандинавські й латиноамериканські країни); релігійно-традиційний (мусульманські країни, Індія, Китай та інші). Іноді вирізняють також і соціалістичні правові системи, які були характерними для країн минулого СРСР, а нині існують у таких країнах, як Куба, В'єтнам, КНДР. Однак, навіть із урахуванням їх соціалістичного відтінку, їх можна віднести до класичних усталених типів правових систем [5].

Досить часто в правовій науці зарубіжних країн виникає питання щодо скорочення процедури кримінального судочинства.

Необхідно зазначити, що у країнах континентального права угода про визнання вини часто застосовується, але має ряд принципових відмінностей, зумовлених тим, що повноваження сторони обвинувачення обмежені законом, враховуючи принципи доцільності (Франція, Нідерланди) та законності (Німеччина, Італія), на яких ґрунтуються прокурорські повноваження

© *Власова Г. П., 2014*

при здійсненні кримінального переслідування [14, с. 30–31]. Також потрібно зазначити, що у судочинстві деяких європейських держав мається на увазі не угода про визнання вини, а згода зі стороною обвинувачення (наприклад, conformidat в Іспанії, abbreviato в Італії) [3, с. 59–74].

Але, зважаючи на сучасний зарубіжний досвід, правові системи зближуються й інститут „визнання вини" поступово набуває актуальності. Про це свідчать такі факти. 24 липня 2002 року Економічна і соціальна рада при ООН ухвалила резолюцію „Про основні принципи програм відновлюючого правосуддя у кримінальних справах", яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновлюючого правосуддя у національне судочинство. Існує декілька моделей подібного правосуддя, і найпоширенішою його формою є програми примирення жертв і правопорушників (медіація) [9].

Відповідно до Рамкового рішення ради Європейського Союзу „Про положення жертв у кримінальному судочинстві" від 15 березня 2001 року медіація у кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора [8, с. 86].

На підставі цього рішення всі країни Європейського Союзу зобов'язані поширювати посередництво в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між жертвою та правопорушником, досягнутої в процесі посередництва.

Так, у кримінальному процесі Іспанії нині активно застосовується інститут „згоди", передбачений статтями 655 і 694–700 КПК Іспанії 1882 року (зі змінами 1988 року). Сторона обвинувачення направляє до суду клопотання про призначення покарання строком до шести років. Якщо на початку розгляду обвинувачений виразить свою формальну згоду із кваліфікацією злочину та запропонованим обвинуваченням покаранням, то суд, не проводячи судового засідання, виносить вирок, яким затверджує покарання, погоджене сторонами. Отже, йдеться про визнання вини, але не про угоду [1].

Схожа процедура у КПК Португалії 1987 року, де вона застосовується тільки у справах про злочини, що передбачають покарання не більше шести місяців ув'язнення (стаття 392). Якщо прокурор вважає, що за вчинення такого злочину обвинувачений не заслуговує покарання більш суворого, ніж штраф або „захід безпеки", не пов'язаний з позбавленням волі, то він передає справу до суду із клопотанням про його розгляд в „дуже спрощеному порядку".

„Континентальною" особливістю португальської процедури є право суду відхилити клопотання прокурора про застосування „дуже спрощеного порядку" (стаття 394-3 КПК Португалії). У такому випадку суд виносить мотивоване рішення, де пояснює причини відмови: незгода із прокурорською кваліфікацією вчиненого, невідповідність висновків прокурора наявним у справі доказам тощо. Коли підстав для відхилення клопотання прокурора немає, суд викликає обвинуваченого, з'ясовує його позицію і роз'яснює, що при його „незгоді" із запропонованим прокурором покаранням рух справи продовжиться в іншій процесуальній формі („звичайній"). Якщо обвинувачений згоден із клопотанням прокурора, то суд, не розглядаючи справу по суті, затверджує письмову угоду про покарання між прокурором і обвинуваченим, яка одержує тоді силу вироку (стаття 396-1 і 396-2 КПК) Португалії, але не підлягає оскарженню (стаття 400-1 КПК Португалії) [2]. На відміну від Іспанії, в Португалії таке спрощене провадження може мати місце лише у справах про малозначні злочини, причому із застосуванням відносно „м'яких" покарань (здебільшого майнових).

Необхідно зазначити, що аналоги згаданих „угод" існують і у законодавстві Данії, Норвегії та Нідерландів.

Законодавство Естонії також передбачає спрощення кримінального судочинства. Так, глава 32 КПК Естонії [12] регламентує порядок прискореного провадження. Якщо протягом десяти днів з надходження повідомлення або заяви про злочин, а в разі призначення експертизи - протягом одного місяця, можливе з'ясування обставин вчинення злочину і вони з'ясовані, то у випадках із злочинами третього ступеня можна застосувати прискорене провадження.

Для з'ясування обставин вчинення злочину слідчий виконує такі дії: 1) здійснює, за потреби, огляд місця події; 2) призначає, за потреби експертизу; 3) отримує від осіб пояснення; 4) витребує дані про розмір майнової шкоди, заподіяної злочином; 5) збирає матеріали, що мають значення при розгляді кримінальної справи в суді. Після цих дій складається обвинувальний акт і матеріали справи направляються до суду.

Глава 33 КПК Естонії також передбачає можливість здійснення спрощеного провадження. Якщо у кримінальній справі, порушеній по злочину другого або третього ступеня, відомі всі обставини, які стосуються предмета доказування, і обвинувачений визнав себе винуватим у пред'явленому йому обвинуваченні у повному обсязі, прокурор може за своєю ініціативою, а також за клопотанням слідчого застосувати для розслідування кримінальної справи спрощене провадження [10].

Особливістю спрощеного провадження в Естонії є те, що слідчий узгоджує можливість проведення спрощеного розгляду справи зі всіма особами, які беруть у ній участь. Також слідчим складається протокол про дачу згоди на застосування спрощеного провадження обвинуваченим і законним представником неповнолітнього обвинуваченого.

Досить цікавим є досвід Польщі щодо програми примирення потерпілого і обвинуваченого. Широко використовують у Польщі таку форму спрощеного судочинства як примирення сторін у кримінальному процесі (медіація). Медіація як інститут польського кримінального процесу є спробою досягнення добровільного порозуміння між потерпілим і обвинуваченим з метою відшкодування завданих матеріальних і моральних збитків за допомогою неупередженої, підготовленої для розв'язання конфлікту особи – медіатора. Метою посередництва є укладання угоди між сторонами кримінального провадження, змістом якої є задоволення вимог [10, с. 64].

Медіацію у Польщі почали застосовувати ще у 1995 році, тобто до її офіційного закріплення у кримінальному законодавстві. Сталося це у межах експериментальної програми з медіації у справах з неповнолітніми правопорушниками, яку почав Польський центр медіації спільно з 8 окружними судами. Тоді було проведено лише 40 медіацій. На даний час Польський центр медіації нараховує 450 членів і має 19 осередків по всій країні. У 2002 році на медіацію судами було передано 786 справ та 49 справ прокурорами. Однак з унесенням змін до законодавства щодо строків, необхідних на медіацію, тільки у вересні 2003 року варшавський осередок одержав 210 справ на її проведення [13, с. 47].

За законодавством Польщі ініціатором медіації виступає, зазвичай, прокурор, оскільки сторони рідко знають про неї [13, с. 123]. У 2001 році 84 % проведених медіацій виявилися ефективними, у 2002 році їх ефективність зросла до 96 %, а за 2003 рік ефективність становила лише 71 % . Тому доцільніше було б провадити застосування медіації поліцією, оскільки саме вона має перший контакт з обвинуваченими та їх сім'ями і може краще оцінити ситуацію.

Процедура медіації, за законодавством Польщі, дозволяє сторонам узяти активну участь у вирішенні їх конфлікту, досягти розуміння причин його виникнення, дати відповідь на питання: що до нього призвело? Що керувало правопорушником? Обвинуваченому участь у медіації

дозволяє зрозуміти завдану потерпілому шкоду і надає можливість узяти відповідальність за власні дії. Потерпілому це дає можливість позбутися страху перед злочинцем, пробачити його, а обвинуваченому – попросити у потерпілого пробачення.

Про це свідчить стаття Малгожати Сосновської, медіатора у справах неповнолітніх Польського Центру Медіації, у якій вона ділиться з читачами враженнями від однієї медіації. 16-річний хлопець із багатодітної та малозабезпеченої родини разом із дорослими товаришами вдерлися на будівельний майданчик сусіда. Хлопці намагалися вкрасти будівельне обладнання та сантехніку, на які у них вже був покупець. Поліція спіймала їх на гарячому. Крім того, під час пограбування вони пошкодили щойно поставлене вікно вартістю близько 700 злотих. Дорослий учасник був засуджений. Справу неповнолітнього суддя направив на медіацію. Потерпілий погодився брати в ній участь. Під час медіації потерпілий посилався на особистий досвід винуватого, батьки якого протягом багатьох років власними силами будували будинок, у чому їм допомагав сам винуватий. Потерпілий звертався до почуттів винуватого, який пограбував знайому людину, сусіда, який, як і його батьки, важко будує дім. Цей збіг вразив правопорушника. Він зрозумів, яку шкоду завдав сусідові, йому стало соромно, він жалкував про те, що вчинив. Він уявив, що те саме могло статися з його родиною. Тому він зобов'язався виправити свій вчинок роботою на будівельному майданчику сусіда, обсяг якої мав відшкодувати завдану шкоду. Під час виконання свого зобов'язання він налагодив особистий контакт з потерпілим, зрозумівши його працю, матеріальні та моральні втрати [11, с. 37–38].

Щодо вимог до медіації і медіаторів, то міністр юстиції Польщі визначає основні засади та форму проведення медіації; регулює вимоги, яким повинна відповідати авторитетна установа або особа; їх спосіб реєстрації та підготовку медіаторів; коло справ для медіації та умови одержання медіатором матеріалів справи; форму подачі звіту щодо результатів медіації, маючи на увазі виховну роль процесу медіації, інтерес потерпілого, добровільність, конфіденційність медіації та професійність і нейтральність медіатора.

Досить цікавим є спрощений порядок кримінального судочинства Великобританії. Завдяки науковим працям Л. В. Головка та інших процесуалістів нам відомо, що у англосаксонському кримінальному процесі перед судом ніколи не ставилося завдання, як у континентальному, встановити об'єктивну (матеріальну) істину, з'ясувати всі фактичні обставини справи, юридично правильно їх кваліфікувати та прийняти належне рішення в інтересах абстрактного публічного правопорядку. Суд повинен встановити істину, але в межах необхідного, для того щоб справедливо вирішити спір. Якщо ж процесуального спору немає (допустимо, одна зі сторін відмовляється його вести), то немає й пошуку істини. Англосаксонський суддя – не „дослідник", а „арбітр" [4, с. 180].

На думку Говарда Зера, медіація може стати вирішальною подією у житті обох сторін. Потерпілий має право ставити усі важливі запитання, він може виказати почуття та дати зрозуміти злочинцю, що він пережив внаслідок злочину, як це змінило його життя. Крім того, потерпілий має можливість зрозуміти: що значить злочин для того, хто його вчинив. Оскільки потерпілий зустрічається безпосередньо, його пануючі стереотипи переглядаються, а страх зменшується. У потерпілого з'являється можливість не тільки одержати компенсацію, а й безпосередньо взяти участь у вирішенні щодо її характеру [6, с. 98].

Отже, програма примирення потерпілого й обвинуваченого створює умови для виявлення почуттів, обміну інформацією та відшкодування збитків, повертаючи при цьому потерпілому від злочину почуття впевненості і відчуття контролю над ситуацією. Одночасно злочинці

мають можливість побачити у потерпілих реальних людей. Вони дізнаються про наслідки свого злочину, що призводить до нового погляду на попередні стереотипи і спроби самовиправдання. Так, злочинцям надається шанс конкретними діями поновити справедливість, а також, якщо будуть до цього готові, висловити розкаяння і просити вибачення [6, с. 98].

На жаль, Україна відстає щодо використання, відновлюючи підходи у кримінальному судочинстві, незважаючи на достатню законодавчу базу для початку впровадження програм примирення. Першу таку програму запущено тільки на початку цього року в м. Києві. На думку українських учених В. Трубникова та Т. Денисової, такі програми обов'язково повинні використовуватись у кримінальному правосудді, зокрема у розгляді справ щодо неповнолітніх [5, с. 5–6].

Як висновок необхідно зазначити, що спрощені кримінальні провадження в кримінальному процесі України беззаперечно мають право на існування, але перед їх запровадженням потрібно прискіпливо вивчити досвід застосування таких проваджень на практиці зарубіжних країн, а також передбачити результати їх використання в кримінальному процесі нашої держави. Щодо угод про визнання вини такі, які передбачені в новому КПК України, то їх не потрібно запроваджувати в кримінальний процес України, натомість у новому КПК України мають знайти місце аналоги судових угод Німеччини.

Про доцільність впровадження спрощених проваджень у кримінальне судочинство України можуть свідчити, по-перше, вичерпані можливості підвищення ефективності існуючої системи кримінального судочинства; по-друге, очевидне відставання у розвитку вітчизняного кримінального судочинства порівняно з іншими країнами, в тому числі європейськими; по-третє, перевантаження органів прокуратури та слідства; по-четверте, перевантаження судової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апарова Т. В. Законодательство зарубежных стран: организация и функции адвокатуры в зарубежных странах / Апарова Т. В. – М.: Издательство ВНИИСЗ, 1991. – 62 с.

2. Апресян Р. Г. Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Электронный ресурс] / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. Сонета В. С. Стёпин. – М.: Мысль, 2001. – Режим доступа: http://iph.ras.ru/elib/2483.html.

3. Аширов Р. Д. Институт ускоренного производства как средство повышения эффективности советского уголовного процесса / Р. Д. Аширов // Вопросы эффективности советского уголовного процесса. – 1976. – С. 59–74.

4. Головко Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Головко Л. В. – СПб.: Издательство „Юридический центр Пресс", 2002. – 544 с.

5. Денисова Т. А. Восстановительное правосудие в отношении несовершеннолетних: каким оно должно быть? / Т. А. Денисова, В. М. Трубников // Перспективы развития идей восстановительного правосудия на Украине и опыт продвижения и организации программ восстановительного правосудия в России (материалы семинара). – Запорожье, 2003. – С. 1–10.

6. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание / Х. Зер. – М.: Центр „Судебно-правовая реформа", 1998. – 328 с.

7. Кримінальне право. Загальна частина: [підручник] / [за ред. А.С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова та ін.] – К.: Істина, 2011. – 1121 с.

8. Лисенко А. Захист прав потерпілого в кримінальному процесі / А. Лисенко // Дослідження. – 2007. – № 1. – С. – 85–92.

9. Правонарушитель и жертвы: ответственность и справедливость в процессе отправления уголовного правосудия: материалы Конгресса ООН по предупреждению преступности и поведению с правонарешителями [Электронный ресурс]. – Режим доступа:// http: /www.ua.org russian.

10. Мачужак Я. В. Медіація як ефективний засіб для перевиховання та попередження злочинності серед неповнолітніх / Я. В. Мачужак, В. В. Землянська // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 4. – С. 63–66.

11. Сосновська М. В. Із досвіду роботи медіатора / М. В. Сосновська // Впровадження відновлюючого правосуддя в Україні: матеріали семінару: 27 лютого 2004 року. – К., 2004. – С. 37–38.

12. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.vl.ru/comments/show_article.php.

13. Kodeks postepowania karnego. – Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK, 2004. – S. 122–123.

14. Ma Y. Prosecutorial discretion and plea bargaining in the United States, France, Germany and Italy: a comparative perspective / Y. Ma // International Criminal Justice Review. – 2002. – Volume 12. – P. 22–52.

Стаття надійшла до редакції 20 січня 2014 р.